

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СУМСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Факультет агротехнологій та природкористування
Кафедра туризму

До захисту
Допускається
Завідувач кафедри

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

За бакалаврським рівнем вищої освіти
На тему: «Історико-культурна спадщина
Конотопського району та перспективи її
використання в туризмі»

Виконав:

(підпис)

Костюков Т.Д.

(Прізвище, ініціали)

Група: Тур 1901-01

(Науковий) керівник:

(підпис)

(Прізвище, ініціали)

Суми – 2023

АНОТАЦІЯ

випускної кваліфікаційної роботи
на тему: *«Історико-культурна спадщина Конотопського району та перспективи її використання в туризмі»*

Випускна кваліфікаційна робота присвячена дослідженню особливостей дослідження історико-культурної спадщини Конотопського району, визначення проблем та перспектив розвитку туризму в регіоні. У роботі вирішено важливе науково-практичне завдання щодо подальшого розвитку туризму, теоретичних основ і практичних рекомендацій з удосконалення туристичної галузі Конотопського району Сумської області.

Досліджено сучасний стан історико-культурної спадщини району, визначено особливості історичних об'єктів культури кожної громади з метою всебічного дослідження. А також на основі проведеного аналізу, визначено основні проблеми з якими стикається сучасна туристична галузь в Конотопському районі, та на основі вищезазначеного було розроблено практичні рекомендації щодо перспектив їх подальшого розвитку в Україні.

Ключові слова: туризм, історико-культурна спадщина, туристична галузь, архітектура, заповідник, музей, культура, історичний об'єкт.

ABSTRACT

final qualification work
on the topic: *"Historical and cultural heritage of the Konotop district and prospects for its use in tourism"*

The graduation thesis is dedicated to the study of the peculiarities of the study of the historical and cultural heritage of the Konotop district, the identification of problems and prospects for the development of tourism in the region. The work solves an important scientific and practical task regarding the further development of tourism, theoretical foundations and practical recommendations for improving the tourism industry of the Konotop district of the Sumy region. .

The current state of the district's historical and cultural heritage was studied, and the features of the historical cultural objects of each community were determined for the purpose of a comprehensive study. And also on the basis of the conducted analysis, the main problems faced by the modern tourism industry in the Konotop district were determined, and on the basis of the above, practical recommendations were developed regarding the prospects for their further development in Ukraine.

Keywords: tourism, historical and cultural heritage, tourism industry, architecture, reserve, museum, culture, historical object.

ЗМІСТ	Стор.
ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ ТУРИЗМУ	7
1.1 Історичні аспекти розвитку історико-культурного туризму	7
1.2 Роль краєзнавства в туризмі	11
1.3 Класифікація культурно-історичних ресурсів туризму	17
Висновки до розділу 1	19
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОГО ПОТЕНЦІАЛУ КОНОТОПСЬКОГО РАЙОНУ	21
2.1 Загальна характеристика історико-культурного потенціалу регіону	20
2.2 Перспективи використання в туризмі Конотопського району	27
Висновки до розділу 2	
РОЗДІЛ 3. ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОГО ТУРИЗМУ В КОНОТОПСЬКОМУ РАЙОНІ	31
3.1. Проблеми розвитку історико-культурного туризму в Конотопському районі	31
3.2 Пропозиції щодо вдосконалення розвитку туризму в регіоні	36
3.3 Аналіз туристичного потенціалу району та пропозиції щодо вдосконалення	39
Висновки до розділу 3	39
ВИСНОВКИ	46
Список використаних джерел	48
ДОДАТКИ	52
Додаток А	53

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. На сьогоднішній день туристична галузь в Україні перебуває в кризових умовах в зв'язку з пандемією COVID-19 та повномасштабним вторгненням. У 2023 році туризм має надзвичайно важливе значення для світової економіки та соціального розвитку. Це галузь, яка надає значний внесок у ВВП багатьох країн, забезпечує створення робочих місць, сприяє підвищенню культурного обміну та розвитку міжнародних зв'язків. У світі існує безліч форм туризму, включаючи культурний туризм, гастрономічний туризм, спортивний туризм, екологічний туризм та багато інших. Культурний туризм, зокрема, стає все більш популярним, оскільки він надає можливість відвідати історичні та культурні місця, відчувати атмосферу місцевого життя та дослідити місцеві традиції та культуру.

Туризм також має важливе значення для сталого розвитку, оскільки він може стимулювати збереження природних та культурних ресурсів, збільшувати свідомість про екологічні проблеми та сприяти їх вирішенню.

Цей сектор є одним з найбільш перспективних напрямків розвитку, оскільки країна має великий потенціал для туризму, зокрема у сфері культурного, природного та екотуризму.

Одним з головних внутрішніх факторів, що впливають на розвиток туризму в Україні, є багатозарова культурна спадщина. Україна має велику кількість історичних та культурних пам'яток, зокрема замки, фортеці, музеї,

археологічні та архітектурні об'єкти, які привертають до країни туристів з усього світу. Крім того, Україна володіє різноманітним природним потенціалом, який також приваблює туристів.

Туризм також має значний соціальний вплив на розвиток України. Він стимулює розвиток малого та середнього бізнесу, що сприяє зростанню зайнятості та підвищенню рівня життя населення. Залучення інвестицій у розвиток туризму може сприяти створенню нових робочих місць, підвищенню рівня життя та підтримці місцевих громад.

Стратегічна мета розвитку туризму в Україні полягає у створенні стабільної та конкурентоспроможної туристичної індустрії, що забезпечує сталість розвитку економіки та соціального благополуччя країни.

Конотопський район може зацікавити туристів своєю різноманітною історико-культурною спадщиною, що складається з пам'яток архітектури, культових споруд, музейних колекцій та природних заповідників. Наповнення туристичного продукту має вирішальне значення для приваблення туристів в конотопський район. Також важливим фактором є розвиток інфраструктури, зокрема готельних та ресторанних комплексів, транспортної мережі, розвитку нових туристичних маршрутів. Однак, при цьому, необхідно зберігати та захищати історико-культурну спадщину та природні ресурси регіону. Все вищезазначене сприяло вибору теми дослідження: **«Історико-культурна спадщина Конотопського району та перспективи її використання в туризмі»**.

Метою написання кваліфікаційної роботи є дослідження стану та перспектив розвитку історико-культурного туризму в Конотопському районі.

Для досягнення мети дослідження, а саме визначення історико-культурної спадщини Конотопського району та її потенціалу для розвитку туризму, були визначені такі **задачі**:

- 1.Огляд літературних джерел та аналіз наявних даних про історію та культуру Конотопського району для визначення основних об'єктів історико-культурної спадщини.

2. Вивчення сучасного стану туристичної інфраструктури Конотопського району, зокрема готельних та ресторанних закладів, транспортної доступності, наявності екскурсійних маршрутів та інших факторів, що впливають на розвиток туризму.

3. Аналіз досвіду інших регіонів України та країн світу у використанні історико-культурної спадщини для розвитку туризму.

4. Розробка рекомендацій щодо підвищення ефективності використання історико-культурної спадщини Конотопського району для розвитку туризму.

Об'єктом дослідження дипломної роботи є історико-культурна спадщина Конотопського району.

Предметом дослідження історико-культурної спадщини Конотопського району є різноманітні історичні, культурні та природні об'єкти, які збереглися на території району та мають значення для розуміння історії, культури та природних умов району.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети та вирішення завдань дослідження в даній роботі були використані наступні методи: комплексний аналіз, SWOT-аналіз дозволить виявити сильні та слабкі сторони історико-культурної спадщини Конотопського району, історико-хронологічний метод.

Теоретичне та практичне значення дослідження. Теоретичне значення дослідження полягає в тому, що воно сприяє більш детальному вивченню історико-культурної спадщини Конотопського району та систематизації цієї інформації. Робота включає аналіз історичних джерел, дослідження культурних пам'яток, вивчення туристичних потенціалів регіону. Отримані дані можуть бути використані для подальших наукових досліджень регіону.

Практичне значення дослідження полягає в розробці рекомендацій з просування туристичних маршрутів та визначення ролі історико-культурної спадщини в розвитку туризму Конотопського району.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, основної частини, висновків та списку використаних джерел.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ

1.1 Історичні аспекти розвитку історико-культурного туризму

Туризм в історії можна розглядати як подорожі, які мали мету задовольнити певні потреби людей у пізнанні нових місць, культур, традицій, архітектури та інших аспектів життя інших народів та країн. Відомо, що подорожі мали велике значення для розвитку науки, техніки, культури та інших галузей людської діяльності.

Історико-культурний туризм - різновид туризму, метою якого є відвідування місць, пов'язаних з історією та історичною спадщиною, до якої відносяться такі унікальні історичні території як стародавні міста, палацово-паркові ансамблі, комплекси культової архітектури, історичні будівлі, історико-культурні пам'ятки тощо [20].

Історико-культурний туризм приваблює людей з різних причин. Деякі люди цікавляться історією та культурою і бажають більше дізнатися про інші країни та їхні традиції. Для інших людей, історико-культурний туризм може бути способом розширити свій кругозір та пізнати нові культури. Перші форми туризму можна віднести до давнини, коли люди подорожували в пошуках кращого місця для життя, нових земель для поселення, або просто для задоволення своєї допитливості та пізнання світу. У середньовіччі туризм був пов'язаний зі здоров'ям та релігією, коли паломники з різних куточків світу з'їжджалися до святих місць для зцілення та прощення гріхів.

Туризм в Україні має довгу історію, яка починається з найдавніших часів. Скіфи, гури, кочові племена і інші народи, які жили на території України, були свідками природних крас і багатства країни, які приваблювали подорожуючих. Туризм має багатостороннє спрямування, а відповідно й визначення туризму у різних авторів відрізняється. Скіфи були кочовим народом, який переважно жив у степах південної частини України. Перші писемні згадки про скіфів були

знайдені в творах грецьких авторів V століття до нашої ери, зокрема в творах Гомера. Але найбільш повний опис скіфів знайдений у творах грецького історика Геродота, який писав у V столітті до нашої ери. У своїй «Історії» він детально описує життя та культуру скіфів, зокрема їхні ремесла, релігію та військові походи [18].

Київська Русь є однією з найважливіших історичних епох для України і має значну роль у розвитку історико-культурного туризму в країні. Ця епоха налічує понад 300 років і охоплює багато різноманітних культурних та історичних пам'яток, які відіграють важливу роль у привабленні туристів з усього світу. Одним з найбільш відомих об'єктів історико-культурного туризму на Київській Русі є Києво-Печерська лавра. Лавра є важливим центром паломництва та приваблює багато туристів, які бажають побачити святині і чудотворні ікони, відвідати музеї та галереї, а також насолодитися красою архітектури і природи.

Одним з найбільш відомих об'єктів історико-культурного туризму на Київській Русі є Києво-Печерська лавра. Лавра є важливим центром паломництва та приваблює багато туристів, які бажають побачити святині і чудотворні ікони, відвідати музеї та галереї, а також насолодитися красою архітектури і природи. Іншим відомим об'єктом історико-культурного туризму на Київській Русі є Золоті ворота, які знаходяться в самому центрі Києва. Вони були збудовані у XI столітті як вхід до княжої резиденції та мали велике культурне значення в українській історії. Золоті ворота є одним з найбільш відвідуваних туристичних об'єктів в Україні і приваблюють багато відвідувачів, які хочуть побачити цю визначну пам'ятку історії та культури.

У Києві і його околицях збереглися численні пам'ятки архітектури, які заслуговують на увагу туристів з усього світу. Серед найбільш відомих можна виділити Софійський собор, Будинок з химерами, Національний музей народної архітектури та побуту України. Музеї грають важливу роль у розвитку історичного туризму. Вони є основними джерелами інформації про культуру, історію, мистецтво та інші аспекти життя народів та цивілізацій.

Перші музеї в Україні з'явилися на початку XIX століття. Серед них були кабінети рідкостей при Чорноморському гідрографічному депо в місті Миколаєві 1803 та при Харківському університеті 1807. Проте, більшість перших музеїв були приватними зібраннями, що належали заможним верствам населення [7]. О. Бобринський, К. Скаржинська, В. Тарновський, Б. Ханенко, Андрій Шептицький, родини Шодуарів, Терещенків, Оссолінських, князів Любомирських та інші володіли приватними музеями та зібраннями музейного значення у XIX - початку XX століття. Одні з найстаріших музеїв, що збереглися до наших днів, є Кам'янець-Подільський історичний музей, заснований у 1890 році, та Національний художній музей України, відкритий у 1904 році.

У другій половині XIX століття в Україні вже діяли кілька державних музеїв, а також музеї при вищих навчальних закладах [20]. Отже, перший етап розвитку музейної справи в Україні був пов'язаний зі створенням перших музеїв та формуванням музейної мережі. У 1920-1930 роках в Україні відбувся значний підйом краєзнавчого руху. Цей період був важливим для розвитку музейної справи в Україні, тому що саме тоді було створено значну кількість краєзнавчих музеїв, які стали важливими центрами збереження та вивчення історії та культури [7]. Після здобуття Україною незалежності в 1991 році, музейна справа в країні отримала новий поштовх для розвитку. Українські музеї стали прагнути більшої самостійності, відкриватися для відвідувачів з усього світу та розширювати свої колекції. Один з найважливіших подій цього періоду – це прийняття Закону України «Про музеї та музейну справу» у 1995 році, який створив правову базу для розвитку музейної справи в Україні. Закон встановив порядок створення, реорганізації та ліквідації музеїв, а також визначив їхні права та обов'язки [6].

Українські музеї також зайнялися активною роботою з вивчення та збереженням культурної спадщини України, зокрема, відкрили нові виставкові зали, проводять дослідження та консерваційні роботи з експонатами, а також розширюють міжнародну співпрацю з іншими музеями та науковими установами. Значні зусилля були спрямовані на розбудову інфраструктури

музеїв, оновлення експозицій та відкриття нових музеїв. Також зростає роль музеїв у формуванні та збереженні національної ідентичності та патріотизму, що зумовлено актуальністю цих питань для сучасної української суспільності.

Важливими досягненнями в галузі музейної справи стали започаткування ряду проектів, які сприяють розвитку музейної галузі. Наприклад, щорічно проводиться акція "Ніч музеїв" у кількох десятках країн світу, включаючи Україну. Головною метою цієї акції є привернення уваги до музеїв та мистецтва.

У сучасній Україні музейна справа продовжує розвиватися. В країні працює більше 5 тисяч музеїв, які представляють різноманітні напрямки культури, історії та науки. Серед них є державні, комунальні та приватні музеї.

Одним із найбільших музейних комплексів України є Національний музей історії України, що знаходиться у Києві. Також в Україні існують визначні музеї, присвячені національній культурі та мистецтву, зокрема Національний художній музей України, Музей сучасного мистецтва в Києві та Національний музей української народної архітектури та побуту [20].

Одним із активних напрямків розвитку музеїв в Україні є віртуалізація експозицій та впровадження інтерактивних технологій. Деякі музеї вже мають власні сайти та віртуальні тури, які дають можливість відвідувати музеї онлайн. Загалом, музейна справа в Україні продовжує активно розвиватися, залучаючи нові технології та створюючи нові експозиції.

1.2 Роль краєзнавства в туризмі

Дослідження національної спадщини в контексті краєзнавства та туризму є дуже важливою та актуальною темою. Національна спадщина - це наша історія, культура та традиції, які ми маємо зберігати та підтримувати для майбутніх поколінь. Туризм, зі свого боку, є однією з форм популяризації та збереження національної спадщини. Краєзнавство в туризмі відіграє важливу роль, оскільки дозволяє досліджувати та вивчати різноманітні аспекти культури та історії країни. Це можуть бути дослідження традиційної кухні, народної музики та танців, мистецтва, архітектури, народних звичаїв. За допомогою краєзнавства можна досліджувати не тільки видимі прояви культури, але й глибинні значення, які містяться в народних легендах, оповіданнях, піснях.

Краєзнавство - це наука, що вивчає рідний край та його культурно-історичну спадщину [1]. Її сутність полягає у систематичному дослідженні регіональних особливостей, архітектури, етнографії, історії, культури, природних ресурсів та інших аспектів рідного краю. Краєзнавство включає в себе багато галузей знань, включаючи історію, географію, етнографію, археологію, літературу, фольклор, культуру та інші науки. Дослідження в цих галузях дає можливість отримати цінну інформацію про культурну спадщину та історію рідного краю.

Краєзнавці вивчають культурну та історичну спадщину свого регіону та допомагають зберігати та відновлювати пам'ятки історії та культури. Вони допомагають зберегти рідкісні рукописи, фотографії, документи та інші артефакти, що стосуються історії краю.

Основні задачі краєзнавців можна поділити на наступні категорії [1]:

- Архівні дослідження – це форма краєзнавства, що передбачає вивчення документів та інших джерел, пов'язаних з історією території, або збереженням національної спадщини.
- Етнографічні дослідження – це форма краєзнавства, яка полягає в вивченні традицій, звичаїв, мови та інших аспектів культури народів, що проживають на досліджуваній території.

- Музейна робота – це форма краєзнавства, пов'язана зі зберіганням та експонуванням матеріальної культурної спадщини в музеях.

- Організація екскурсій – це форма краєзнавства, яка передбачає проведення тематичних екскурсій, під час яких відвідувачі можуть дізнатися більше про історію, культуру та природні ресурси досліджуваної території.

- Популяризація наукових досліджень – це форма краєзнавства, що передбачає оприлюднення результатів наукових досліджень, проведених на досліджуваній території, шляхом публікацій у наукових журналах, презентацій, лекцій та інших заходів.

Можна виділити три основні форми краєзнавства, залежно від цілей і завдань, а саме: державне краєзнавство, що має наукову спрямованість; суспільне краєзнавство, що відповідає потребам громадськості; та освітнє краєзнавство, що пов'язане з підготовкою та навчанням в школах (Рис.1.1) [18].

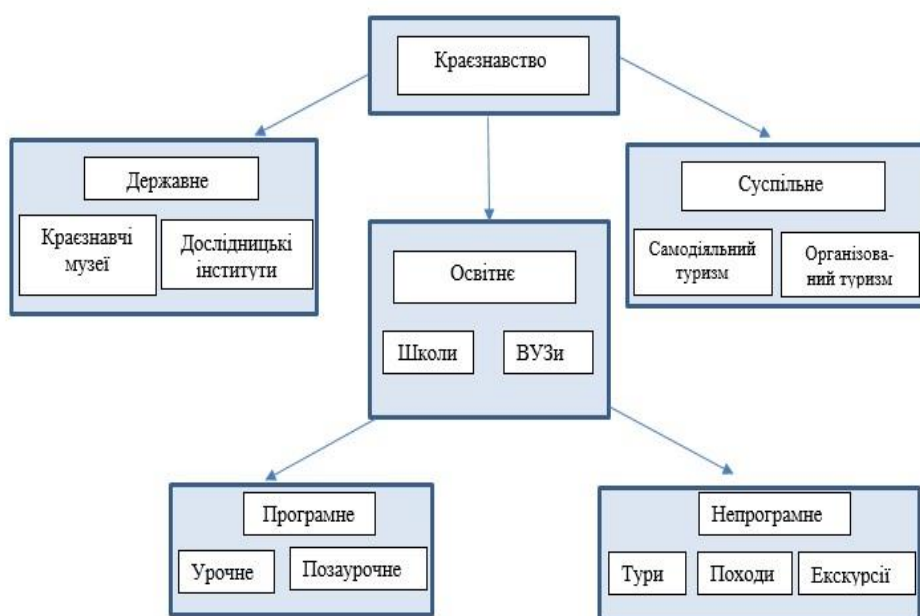

Рис.1. 1 Форми краєзнавства [17]

Протягом століть багато вчених краєзнавців внесли великий внесок в розвиток цієї науки.

Одним із найвідоміших українських краєзнавців є Володимир Гнатюк, який займався дослідженням історії, культури та етнографії Закарпаття. Його дослідження дали можливість зберегти історію та культуру цього регіону. Іншим відомим вченим є Володимир Кубійович, який присвятив своє життя вивченню української історії та культури. Він був автором багатьох досліджень про історію України та збірників народних пісень. Також, не можна не згадати імена Івана Франка та Михайла Грушевського, які, окрім своєї роботи в інших галузях науки та літератури, внесли значний внесок у вивчення української історії та культури.

Їхні дослідження і публікації стали джерелом інформації для наступних поколінь вчених та дослідників. Основним об'єктом туристичного краєзнавства є територія, яка є об'єктом туристичного попиту та має культурно-історичну, етнографічну, природно-ресурсну та інші особливості. Туристичне краєзнавство досліджує цю територію з метою відтворення та популяризації туристичних об'єктів та маршрутів.

- Похідними об'єктами туристичного краєзнавства є ті об'єкти, які є складовими частинами основного дослідницького об'єкта, але мають менший ранг або значення. Наприклад: Архітектурні пам'ятки: будинки, фонтани, скульптури та інші архітектурні елементи, які є частиною культурної спадщини, але не мають національного значення.
- Місця масового відпочинку: пляжі, парки, сквери, спортивні майданчики та інші місця, які приваблюють відпочивальників, але не мають вираженої культурно-історичної або етнографічної цінності.
- Промислові об'єкти: заводи, фабрики, кар'єри, які можуть мати певне історичне значення, але не є основним об'єктом туристичного інтересу.
- Місця збереження природи: озера, ліси, поля, які мають значення з точки зору охорони природних ресурсів, але не завжди приваблюють туристів.

- Місця проведення масових заходів: стадіони, концертні зали, ярмарки та інші місця, які є популярними серед місцевого населення, але не завжди є об'єктом туристичного інтересу.

Дослідження туристично-краєзнавчих досліджень досить багатогранна, та на сьогодні має різні аспекти. Представимо одну з них, яка на думку автора є найбільш досконалою.

Сукупність основних аспектів предмета туристично-краєзнавчих досліджень наведена на рис.1.2

Рис. 1.2. Основні аспекти предмета туристично-краєзнавчих досліджень [19]

Аналіз теоретичних засад національного краєзнавства дійсно дає можливість виокремити три основні функції краєзнавства:

Культурно-освітня функція. Краєзнавство допомагає зберегти і передати наступним поколінням національну культуру та ідентичність, сприяє розвитку національної самосвідомості, підвищенню культурного рівня населення.

Дослідницько-інформаційна функція. Краєзнавство сприяє збиранню, обробці та аналізу інформації про національність, історію, культуру, традиції та особливості різних регіонів країни. Це дозволяє не лише зберігати, але і використовувати цю інформацію для наукових та практичних цілей, наприклад, для розробки туристичних маршрутів.

- Просвітницько-виховна функція. Краєзнавство допомагає формувати національну свідомість та патріотизм, підвищувати рівень культурної освіти населення, сприяє розвитку культурного туризму та національної індустрії в цілому. Ці функції є взаємопов'язаними та доповнюють одна одну, а краєзнавство, як наука, має виконувати їх всі разом.
- Методологія краєзнавства – це наукові принципи, методи та підходи, що використовуються у вивченні культурно-історичної спадщини різних регіонів та територій.
- Метод науки – це система підходів, процедур і прийомів, які застосовуються у наукових дослідженнях для збирання, аналізу, інтерпретації даних та формулювання висновків. Метод науки має декілька ключових елементів:
- Системність – наука розглядає об'єкти як складові частини більш великої системи, і вивчає взаємодії між ними.
- Емпіричність – наука ґрунтується на дослідженнях, які базуються на фактичних даних, спостереженнях та експериментах.
- Обґрунтованість – наука використовує логіку та аргументи для формулювання теорій, гіпотез та висновків, що підтримуються доказами.
- Систематичність – наука має структурований підхід до досліджень, що дозволяє досягти точних результатів та уникнути помилок.

- Об'єктивність – наука базується на реаліях світу, а не на суб'єктивних думках та уявленнях.
- Реплікабельність – наукові дослідження повинні бути відтворюваними та перевіряються іншими науковцями, що дозволяє встановити надійність даних та результатів дослідження.

У зв'язку з швидким розвитком комп'ютерних технологій, наука також відчула потребу у використанні сучасних інструментів для ефективного вивчення та аналізу великої кількості даних. Крім того, інтернет та соціальні мережі надали можливість вивчення та дослідження культурних та історичних аспектів національного краєзнавства в онлайн-режимі. Завдяки цьому з'явилася можливість збирати та аналізувати великі обсяги даних, що значно полегшує роботу краєзнавців та дослідників. Також варто зазначити значення використання різноманітних програм та технологій для вивчення історії та культури. Наприклад, історичні бази даних та віртуальні музеї дозволяють вивчати історію та культуру певної місцевості в динаміці.

1.3 Класифікація культурно-історичних ресурсів туризму

Культурно-історичні ресурси є одним з найважливіших елементів туристичної привабливості будь-якої території. Ресурси можна поділити на матеріальні та нематеріальні. Матеріальні ресурси - це фізичні об'єкти культурно-історичної спадщини. Це наприклад архітектурні пам'ятки, музеї, пам'ятники, фортеці, замки, культурно-історичні парки та інші подібні споруди. Нематеріальні ресурси - це активи, які не мають фізичної форми, але мають культурну цінність. Узагальнюючи різноманітні підходи, можна виділити кілька основних видів культурно-історичних ресурсів в Україні. Серед них переважають пам'ятки історії та архітектури, які є доказом багатої історичної спадщини країни.

Пам'ятки історії, такі як будівлі, споруди та пам'ятні місця, є найбільш відомими та відвідуваними туристами ресурсами. Україна має значну кількість таких об'єктів, серед яких можна виділити такі видатні пам'ятки, як Києво-Печерська Лавра, Софійський Собор, Палац «Потоцьких» у Львові. Пам'ятки археології також мають велику культурну цінність та свідчать про давню історію України. Серед них можна виділити городища, кургани, руїни древніх поселень, укріплень, древні місця захоронень та кам'яні скульптури. Такі об'єкти є важливими джерелами інформації для вивчення історії та культури України й до сьогодні, адже історія й досі досконало не вивчена через її величність.

Окрім того, українські музеї, архіви та бібліотеки також є важливими культурно-історичними ресурсами, які зберігають та вивчають історію країни та її культурну спадщину. У них зберігаються різноманітні артефакти та документи, які є свідченням історичних подій та культурних традицій України. Пам'ятки архітектури і містобудування, які представляють історичну та культурну цінність. Це можуть бути архітектурні ансамблі та комплекси, площі, вулиці, споруди цивільного та промислового будівництва, військової та культової архітектури, народного зодчества, виробу монументального, образотворчого, декоративно-прикладного, садово-паркового мистецтва. Документальні пам'ятники, які зберігають інформацію про історію, культуру та життя певної

епохи. Це законодавчі акти органів державної влади та управління, інші письмові та графічні документи, кіно - та фотодокументи, стародавні рукописи та архіви, записи фольклорної музики та рідкісні друковані видання.

Біосоціальні ресурси, які об'єднують культурно-історичні та інші об'єкти, пов'язані з певним життєвим циклом (епізодом) тієї чи іншої видатної особи. Соціально-економічні туристичні ресурси - це матеріально-технічна база, яка забезпечує виробництво, продаж і транспортну інфраструктуру, а також трудові ресурси, задіяні в рекреаційній діяльності. Це включає в себе готелі, ресторани, транспортні засоби, туристичні агентства, курорти, санаторії, спортивні заклади, туристичні майданчики, туристичні маршрути, магазини сувенірів та інші підприємства і заклади, які забезпечують потреби туристів.

Історико-культурні ресурси можна класифікувати за ознакою рухомості на дві групи [5]:

1) рухомі ресурси - це такі ресурси, які можуть бути переміщені з одного місця в інше, наприклад, твори мистецтва, рукописи, реліквії, музейні експонати, архівні документи, статуї, пам'ятники тощо. Рухомі ресурси зазвичай переносяться з метою зберігання, вивчення, дослідження, виставки тощо.

2) нерухомі ресурси - це такі ресурси, які не можуть бути переміщені з місця, де вони знаходяться, наприклад, архітектурні споруди, історичні пам'ятки, археологічні знахідки, пам'ятники природи, місця битв тощо. Нерухомі ресурси зазвичай знаходяться на певних територіях і вивчаються на місці, їх реставрують та зберігають на місці їх знаходження.

Замки є одними з найпопулярніших туристичних об'єктів у світі. Основні ознаки, які роблять замки такими популярними серед туристів. Замки є свідками важливих історичних подій, що робить їх важливими культурними об'єктами. Вони зіграли важливу роль у захисті країн та збереженні національної історії. Такі замки, як Віндзорський замок у Великобританії, відомий своєю історією та культурним значенням. Інші замки, такі як Нойшванштайн у Німеччині, були збудовані як палаці для королів та інших видатних осіб. Вони слугують як свідчення розкішного життя, що приносило людям у минулому.

В Україні найбільше архітектурних пам'яток зосереджено в історичних центрах культурних міст, таких як Київ, Львів, Харків, Одеса та Чернівці. Наприклад, у Києві є понад 500 архітектурних пам'яток, серед яких відомі Софійський та Печерський монастирі, Києво-Печерську лавру, Ст. Софію та інші. У Львові, що вважається культурною столицею України, знаходиться близько 2 тис. пам'яток архітектури, серед яких Львівський замок, Ратуша, Домініканський собор, Латинська катедра та інші. У Харкові більшість архітектурних пам'яток сконцентровано в центральній частині міста, зокрема це Харківський університет, Державний музей історії та архітектури, Харківська станція метро «Палац спорту» та інші. У Одесі найбільше архітектурних пам'яток зосереджено на центральних вулицях міста, зокрема це Одеський театр опери та балету, Філатова лікарня, Одеська ратуша та інші. Чернівці, колишня столиця Буковини, також мають багату історію та культурну спадщину[2].

Висновки до розділу 1

В процесі дослідження теоретичних засад було визначено історичні аспекти розвитку історико-культурного туризму, а саме було сформовано, що історико-культурний туризм – різновид туризму, метою якого є відвідування місць, пов'язаних з історією та історичною спадщиною, до якої відносяться такі унікальні історичні території як стародавні міста, палацово-паркові ансамблі, комплекси культової архітектури, історичні будівлі, історико-культурні пам'ятки тощо. Також було приведено класифікацію видів туризму за різними авторами.

Також, було визначено роль краєзнавства в туризмі. Краєзнавство в туризмі відіграє важливу роль, оскільки дозволяє досліджувати та вивчати різноманітні аспекти культури та історії країни. За допомогою краєзнавства можна досліджувати не тільки видимі прояви культури, але й глибинні значення, які містяться в народних легендах, оповіданнях, піснях.

Було проведено дослідження теоретичних основ культурно-історичних ресурсів, та з'ясовано, що такі ресурси є одним з найважливіших елементів туристичної привабливості будь-якої території. Ресурси можуть бути матеріальні

та нематеріальні. Матеріальні ресурси - це фізичні об'єкти культурно-історичної спадщини. Це наприклад архітектурні пам'ятки, музеї, пам'ятники, фортеці, замки, культурно-історичні парки та інші подібні споруди. Нематеріальні ресурси - це активи, які не мають фізичної форми, але мають культурну цінність.

Узагальнюючи різноманітні підходи, можна виділити кілька основних видів культурно-історичних ресурсів в Україні. Серед них переважають пам'ятки історії та архітектури, які є доказом багатой історичної спадщини країни.

Загалом, було проведене якісне комплексне дослідження теоретичних основ культурно-історичної спадщини.

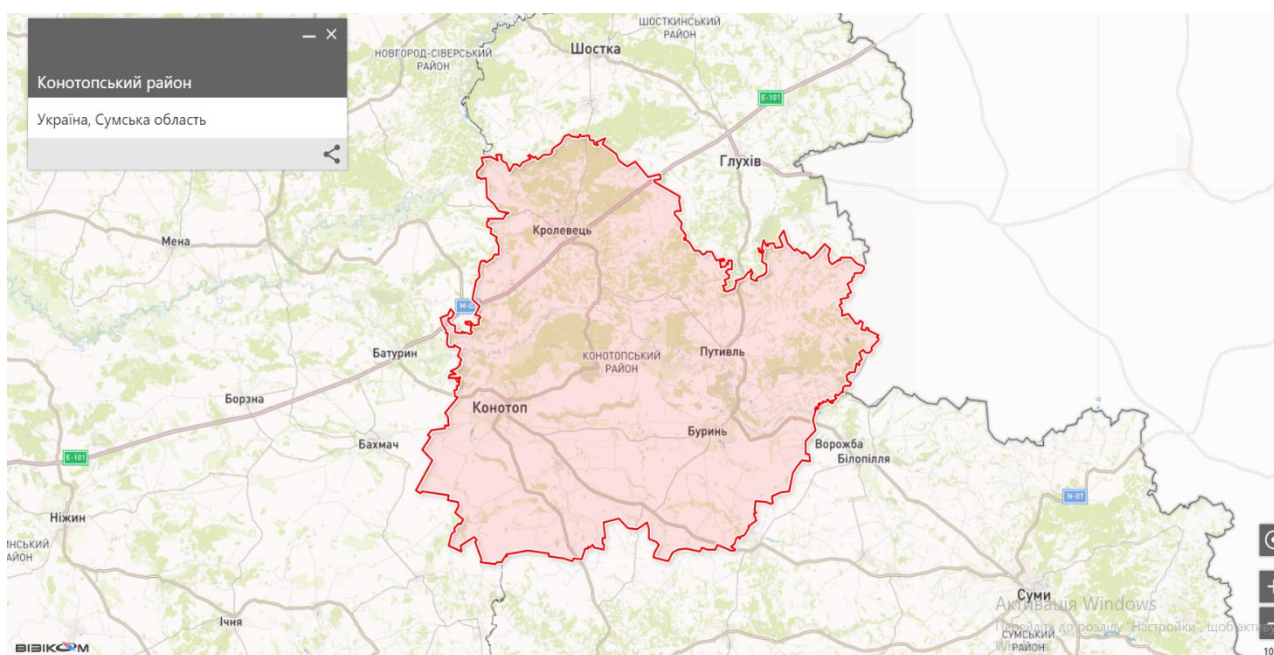
РОЗДІЛ 2

АНАЛІЗ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОГО ПОТЕНЦІАЛУ КОНОТОПСЬКОГО РАЙОНУ

2.1. Загальна характеристика історико-культурного потенціалу регіону

Конотопський район знаходиться в центральній частині Сумської області на північному сході України. Адміністративним центром Конотопського району є місто Конотоп, а до його складу входять 8 територіальних громад. Конотоп, Кролевець, Буринь та Путивль є найбільшими населеними пунктами на території Конотопського району. Конотопський район межує з Чернігівською областю. Відстань від міста Конотоп до Києва складає приблизно 250 км, що може бути стимулом для розвитку туризму в районі. [6]

Рис.2.1 Конотопський район

Конотопський район — Візіком карти (visicom.ua)

Конотопський район розташований в межах річкової системи Дніпра, на його території протікає декілька річок. Найбільші з них – Сейм. Річка Сейм є однією з найбільших річок, яка протікає по території України. Річка має довжину більше 748 кілометрів. Основним об'єктом природо-заповідного фонду в районі є Регіональний ландшафтний парк «Сеймський». У складі РЛП «Сеймський» знаходиться безліч природно-заповідних об'єктів, таких як гідрологічний заказник «Присеймівський», ботанічний заказник «Мутинський», ландшафтний заказник «Бочечанський» та орнітологічний заказник «Озаричанський». Ці об'єкти є дійсно цінними з точки зору збереження біорізноманіття та природних ресурсів [11].

Подальшим дослідженням автора було проведено аналіз кожної громади Конотопського району, з початку розглянувши Конотоп.

Місто Конотоп є одним з найвідоміших історичних міст Сумської області України. Конотоп вважається місцем козацької слави. Одним з ключових подій, пов'язаних з історією міста, є битва, яка відбулася в 1659 році в районі Загребелля між Іваном Виговським та московськими військами. Ця подія дала поштовх для подальшого розвитку міста та укріплення його позицій у регіоні. Крім історичних подій, Конотоп також відомий своїми культурними та технічними досягненнями. У місті діють три музеї – музей авіації, музей імені О. Лазаревського та музей імені Драгомирова, які зберігають різноманітні експонати, пов'язані з історією та культурою регіону [11].

Рис.2.2 Музей Лазаревського. Музей авіації. Музей-садиба Драгомирова.

Одним з унікальних об'єктів міста є його трамвайна мережа, яка є найменшою в Сумській області. Трамвайну мережу було збудовано після закінчення Другої світової війни в 1949 році, і вона досі є важливим елементом транспортної інфраструктури міста. Крім того, з історією міста пов'язані такі видатні діячі, як Григорій Квітка-Основ'яненко, який написав сатиричний твір "Конотопська відьма. Також в місті збереглась водонапірна башта Шухова, яка є найвищою спорудою в місті з висотою 32 метри [11].

Наступною громадою, що входить до Конотопського району є Бочечківська громада. До складу громади входить 12 сіл. Громада була створена 1 червня 2017 року, населення громади налічує близько 4 тис. осіб, адміністративним центром громади є с. Бочечки.

Село Бочечки славиться наявним палацом Княгині Львової, це унікальний маєтковий будинок епохи високого класицизму. Відомості про палац включені до Звіту пам'яток історії та культури України (том «Сумська область») [8].

Рис. 2.3 Палац Княгині Львової

Авторське фото

Село Козацьке – в історії України славиться своїм гетьманом-уродженцем села – Іваном Самойловичем, якого було обрано у 1672 році, тоді ж й були підписані «Конотопські статті», в яких було проголошено основні умови функціонування двох держав – Гетьманщини та Московської. Також, необхідно

відмітити, що жителі села, брали участь у битві проти Наполеона, що відбулася у 1812 році. В період сучасності, у 2011 році в селі була відкрита перша в районі ролетраса, протяжність 550 м. На території села функціонує кольоровий фонтан, а на в'їзді в село розташована унікальна в Сумській області ферма оленів.

Рис. 2.4 Село Козацьке

Авторське фото

Село Сахни – село, яке є гордістю України, щодо кількості жителів, яких нагороджено медалями та орденами за сумлінну працю часів ХХ століття, їх налічувалося близько 100 штук. У 1961 році було збудовано та відкрито меморіал Слави, на якому імена односельців, що захищали село в умовах війни.

Село Хижки – відоме різнобарв'ям більше ніж десяти сортів бузку, які були завезені паном Марковичем з Парижу. Пан Маркович був власником землі всього села, після Полтавської битви, Петро I передав у володіння Марковича територію села. Жителі села брали активну участь у партизанському русі. Село пишається своїми героями та видатними діячами, такими як Лебідь М.П., Деркач В.А., Завгородній О.О. [8]

Село Духанівка – село славиться своїм історичним минулим, а саме винайденням стародавніх поселень раннього бронзового та залізного віку, раннього середньовіччя, а в урочищі Рудка – поселення неоліту. На території села, на початку ХХ століття була збудована відома Казанська кам'яна церква, яка зберіглася й до сьогодні. У церкві знаходиться ікона Казанської Божої Матері, ще з давніх часів. Також Село Духанівка відоме своїми берегинями народної пісні, фольклорний колектив «Криниченька» понад 30 років бере

активну участь у фестивалях і святах, представляє район на всеукраїнських заходах.

Розглянемо Буринську територіальну громаду. Громада утворена 6 липня 2017 року, до складу якої входить 50 населених пунктів: м. Буринь та 49 сіл. Населення громади складає близько 20 тис. осіб [9].

Буринська громада – це стародавня українська земля, яка раніше входила до складу Київської Русі. Цікавий факт, що при географічно рівному та пологому ландшафту, Буринська громада налічує безліч пагорбів – старовинні могили загиблих воїнів (кургани). Буринщина відома також важливою історичною подією, пов'язаною з походом князем Ігорем Святославовичем на половців. Село Ігорівка, що входить до громади, назване в честь князя Ігоря, також в цьому селі було написано всесвітньо-відомий твір «Слово о полку Ігоревім». Кожного року, коли відзначається 825-річчя «Слова о полку Ігоревім», в Сумському художньому музеї імені Н. Онацького відкривають виставку графічних робіт, присвячених цьому твору[9].

Також, Буринщина славиться своєю «Ізбоїцькою дорогою», це дорога через протоку, яка має назву Ізбоїцька. З початку цієї дороги видніється Молчанський монастир (який побудований в м. Путивль і розташований на відстані 17 км), виглядає на горизонті як біле вітрило [9].

Загалом Буринщина, як й інші громади північного району, відома багатьма відомими та героїчними особами давніх часів. На території різних сіл, що входять до її складу, розташовано чимало храмів, монастирів, закладів культури.

Наступною розглянемо Дубов'язівську територіальну громаду, яка створена у 2017 році та налічує близько 6400 осіб. До громади входить 33 населені пункти. Територія відома своїм Дубов'язівським хутором, на якому відробляли панщину кріпаки, перша згадка датується 1859 роком. Пізніше, у 1923 році, хутір був перетворений на центр сільської ради Конотопського району [10].

У Дубов'язівці знаходиться скульптурний пам'ятник, побудований на честь захисників, які поховані у братській могилі (за різними даними, у могилі

поховані 9 воїнів різних національностей Союзу РСР, які загинули під час визволення села від фашистських варварів).

Духовними оберегами громади з давніх часів були храми, проте з радянських часів вціліло мало. Один з таких, храм у селі Сім'янівка ХІХ ст., який збудовано у стилі бароко. Це один з найкрасивіших храмів громади, купола позолочені, ризи розшиті золотом, кубки зроблені з чистого золота, проте в часи православної церкви, храм закрили [10].

Кролевецька територіальна громада, створена 1 червня 2017 року, населення налічує 35362 осіб. До громади входить м. Кролець та 73 населених пунктів [12].

Під назвою Кролевець, місто названо у 1601 році (до цього часу називалося Зартий) в честь короля (з польської мови «круль»). З початком Національно-визвольної війни, м. Кролевець стало центром Кролевецької сотні, що входила до Ніжинського полку. Також, у місті, за часів 1730 років, проходив так званий «всесвітній» ярмарок – Хрестовоздвиженський, на який приїздили купці з Польщі, Пруссії.

У місті Кролевець, розташований унікальний об'єкт природньо-заповідного фонду України – «Яблуня-колонія». Зовні виглядає як яблуневий кущ. Яблуня має здатність сама по собі укореняти свої гілки, і тим самим створювати незабутнє враження. Гілки яблуні розкинулася на 1000 кв. м., та мають різних 15 (п'ятнадцять) напрямів направлення. Вчені, досліджували місце на аномальність, й в результаті нічого не виявили, а всі, хто намагався пересадити гілочки, чи посадити в себе в дома – завершилася невдачою.

Рис.2.5 Яблуня-колонія

Джерело[19]:

Також, з ботанічного багатства міста видніється дуб-орел, який має унікальні параметри, як по ширині, та й по висоті – 26 м на 21 м, висотою близько 30 м, вік дерева сягає 450-500 років. Розташований дуб поблизу с. Боцманів [12].

Також, відомо, пам'яткою є Дубовицька криниця, яка розташована недалеко від с. Дубовичі. Криниця вважається чудотворною, та має цілющі властивості, люди приходять сюди в десяту п'ятницю після Великодня, коли здійснюється святкова літургія. Історія виникнення, за народними переказами, сягає XVI ст., коли пастух знайшов на цьому місці ікону, яка засяяла. З тих пір, це джерело вважається святим, і за допомогою місцевих жителів та підприємців постійно підтримується.

Також, Кролевецька громада славиться своїми архітектурними пам'ятками, такими як Садибний будинок Рудзинських – унікальний об'єкт, який зберігся з високими якостями архітектури типу дворянства. Цей будинок має меморіальне значення, адже він пов'язаний з перебуванням в ньому Т.Г. Шевченка. Останнім власником будинку був Й. Рудзинський, портрет якого намалював Т.Г. Шевченко у 1845 році [12].

Наступною громадою є Новослобідська територіальна громада, до якої входить 37 населених пунктів, та налічується 5030 осіб [13]. Громада багата на історико-культурну спадщину. Так, перш за все, розглянемо Сафроніївський монастир, який заснований приблизно у XI ст., згідно переказів. Монастир славиться своїми підземними печерами, які розташовані у три яруси під землею.

У печерах є підземна церква, та келії, що були побудовані на честь Різдва Христового. Необхідно відмітити пейзажі, які оточують монастир, з двох сторін видніються столітні дуби, та Чудна гора, на якій власне розташований монастир.

Цікавий об'єкт культури, який зберігся є музей горюньської культури, який представлений у вигляді хатинки горюнів (невеликий етнос, який проживав у XVI ст. В музеї можна відчутти атмосферу тодішнього побуту за допомогою наявних господарських будівель та речей побуту, екскурсії у музеї проводяться на горюньській мові, яка поєднує в собі – українську, білоруську та російську мови [13].

Рис 2.6 Музей горюньської культури

**Джерело [18]: Сумський національний аграрний університет
(snau.edu.ua)**

Також громада славиться монументом «Дзвін скорботи», основою меморіалу є невеличка каплиця, що увінчана хрестом. На плитах (стінах) викарбувані імена загиблих за часів фашистської навали. У громаді відомі також такі місця як Ширяївський дуб (більше 500 років), а також етнічна пам'ятка «Монастирський ліс», який налічує безліч червонокнижних рослин. Також, у лісі водяться тварини, по деякі з них внесені до Європейської червоної книги [13].

Наступною громадою, є Попівська територіальна громада, яка має 44 населені пункти, та налічує 15270 осіб, створена в жовтні 2020 року. Попівська громада відома своєю «Попівською долиною», в якій знаходиться невеличка

капличка, яка вперше була збудована у 1922 році. Каплицю збудували на місці, де в дані часи були розстріляні монахи, й захоронені у лісі (й досі невідома точна кількість розстріляних – від 112 до 135 осіб) [14].

Серед пам'яток архітектури в Попівській громаді є церкви, храми, братські могили, кургани.

Останньою громадою, що входить в Конотопський район, є Путивльська територіальна громада, що була створена у 2018 році, населення складає 21 тис. осіб, всього до громади входить 55 населених пунктів [15].

Путивльська громада має велику кількість архітектурних пам'яток. Так, наприклад, відомий дитинець, давньоруського Путивля, що має назву Городок входить до національної пам'ятки архітектури. При вході на пагорб, знаходиться водонапірна башта, яка має висоту 15 м, та побудована в готичному стилі у 1910 році. На схід від городка, знаходиться відомий архітектурний ансамбль Молчанського монастиря (XVI-XIX ст.), головною прикрасою монастиря є собор Різдва Христового, датований 1575 роком, і вважається найдавнішою пам'яткою Путивля [15].

Також, у в Путивлі є ансамбль колишнього Свято-Духівського монастиря, головною домінантною якого є Спасо-Преображенський собор, що був збудований у 1707 році. Собор славиться своїми достатками, в соборі зберіглася люстра Петра I, яка виконана із чистого срібла [15].

У Путивлі є справжня окраса міста, будівля схожа на величний замок давніх часів, а насправді в минулому це ремісниче училище, а нині сільськогосподарський технікум [15].

Громада славиться своїм Спадщанським лісом, який знаходиться в 10 км від м. Путивль, в цьому лісі в роки Вітчизняної війни був зароджений могутній рух народного опору. При вході в ліс споруджена велика стела «Народні месники, що символізує партизанський рух. В лісі, знаходиться музей партизанської слави, датований 1956 роком, що зберігає експозиції Великої Вітчизняної війни [15].

Розглянувши всі територіальні громади Конотопського району, який знаходиться в Сумській області, можемо стверджувати, що місцевість багата на різні пам'ятки архітектури, які збереглися за різних часів, починаючи з XI ст. й до сьогодні. Місцевість пройшла багато різних епох, переходячи від власності однієї країни до іншої, й зберегла культурну спадщину. В період сучасності, вчені й досі проводять дослідження північно-східного району України, та відкривають новітні факти української історії.

2.2 Перспективи використання в туризмі Конотопського району

Туризм є важливим сектором економіки кожної країни. Наявний потенціал розвитку туристичної галузі України значно перевищує фактичний, адже дана галузь розвивається на недостатньому рівні.

На сьогодні, розвиток туристської галузі є надзвичайно актуальним питанням, адже саме ця галузь може стати одним із чинників, який допоможе країні вийти з кризи, підвищити доходи державного бюджету, позитивно вплинути на галузь народного господарства та підвищити рівень зайнятості населення.

Конотопщина в сучасних реаліях мало представлена туристичними продуктами на загальнонаціональному рівні, не говорячи про міжнародну арену. Зараз, туризм тільки виходить на пряму формування комунікаційного простору для проведення різносторонніх заходів із залученням управління культури,

молоді та спорту. У післявоєнний стан, необхідно провести залучення іноземних інвесторів для відбудови історичної території Конотопського району, адже тут збережена велична українська культурна спадщина.

Конотопський район має великий нереалізований туристичний потенціал. Територія району знаходиться у лісостеповій зоні, з чарівними краєвидами. Через місцевість різних громад пройшло безліч народів і епох. Відтак, є сліди та нащадки різних верств населення, від звичайних кріпацьких верств населення до видатних діячів української культури. Вивчаючи історико-культурну спадщину громад було визначено велику кількість різноманітних храмів, замків, рекреаційних заповідників, музеїв, що підтверджує високі туристичні можливості розвитку регіону.

Відповідно до Стратегії розвитку Конотопської міської громади Сумської області було визначено такі наступні цілі, які планують реалізувати до 2030 року (програма була розроблена у 2021 році) [22]:

- розвиток об'єктів зеленого туризму;
- розвиток туристичної інфраструктури;
- розробка історичних туристичних маршрутів;
- розвиток музеїв міста;
- розвиток місцевих культурних та історичних брендів;
- розвиток туристичних веломаршрутів.

Відповідно до Стратегії розвитку, місцевою владою планується розробити осередки з надання якісних послуг зеленого та історичного туризму на території громади, зокрема в умовах муніципального співробітництва.

Для дослідження перспектив розвитку туризму в Конотопському районі проведемо SWOT-аналіз (табл.2.1)

Таблиця 2.1

SWOT-аналіз туристичного потенціалу Конотопського району

Сильні сторони (S)	Слабкі сторони (W)
Сприятливі географічні умови	Недостатня забезпеченість району кваліфікованими кадрами туристичного спрямування
Високий природний потенціал	Районна інфраструктура розвинена на низькому рівні
Наявність історичних пам'яток культури	Прикордонна територія
Наявність природно рекреаційних ресурсів	Слабка маркетингова політика туризму
Розгалужена мережа закладів харчування та готелів	Відсутність подієвого туристичного спрямування
Високий туристичний потенціал району	Малорозвиненість сільських громад, які мають високий туристичний потенціал
Наявність різноманітних туристичних програм	Недосконале правове регулювання розвитку туризму
Наявність системи автосполучення з великими містами	Низький рівень впровадження інновацій, відсутність можливості автоматизованої бази турів
Наявність залізничного вокзалу	
Можливості (O)	Загрози (T)
Вдосконалення мережі міської інфраструктури	Нестабільна економічна ситуація в країні
Створення іміджу району та окремих громад	Пандемія коронавірусу
Вдосконалення туристичного сектору в системі гостинності	Військово-політична ситуація в Україні
Навчання кваліфікованих кадрів туристичного спрямування	Наближеність прикордонних територій країни агресора
Залучення міжнародних інвесторів для відбудови історичної культури	Відсутність науково-технічного прогресу в сільських громадах
Розвиток подієвого туризму в районі	Недостатнє державне фінансування туристичної галузі
Розвиток рекреаційного потенціалу території	Знищення країною агресором історичної спадщини району

Проведений SWOT-аналіз Конотопського району свідчить, що туристичний потенціал району знаходиться на високому рівні, сильні сторони переважають у значній мірі над слабкими, а можливості мають сприятливі перспективи для подальшого розвитку туризму в даній місцевості. Відтак виокремимо певні чинники, що сприяють позитивному розвитку туризму в Конотопському районі [11]:

- 1) місцевість Конотопського району є сприятливою для різних видів туризму (загального, екстремального, подієвого). Кліматичні умови сприяють розвитку туристичної галузі в будь яку пору року;
- 2) Конотопський район має різноманіття атрактивних ресурсів та об'єктів, які є необхідною передумовою для створення ефективної туристичної галузі, та збереження і модернізацію наявних історико-культурних та природніх об'єктів;
- 3) територія облаштована достатньою кількістю готельно-ресторанного бізнесу, що дає можливість туристам почуватися комфортно;
- 4) в Сумській області, та на автодорогах, які з'єднують Конотопський район із головними містами України, постійно проводиться ремонт покриття, що створює умови для комфортного подорожування, як на власному автомобілі, так й на автобусах; також в м. Конотоп наявна залізнична колія, яка сполучає місто з іншими великими містами країни;

Перспективним напрямом розвитку туристичної галузі Конотопського району будуть зміни напряму відкриття нових туристичних територій, модернізація наявних пам'яток культурної спадщини, створення унікальної привабливості природніх заповідних фондів, а також освоєння депресивних сільських громад, що покращить атрактивність району в цілому.

На сьогодні, в умовах воєнного стану та етапу коронавірусної пандемії, туристична діяльність знаходиться в умовах стагнації, деякі пам'ятки архітектури потребують відновлення, на території постійно відбуваються обстріли прикордонних громад, а відтак в умовах сьогодення говорити про розвиток туризму складно. Але вже, у поствоєнний період, громади Конотопського району мають великі можливості щодо розвитку туризму в своєму регіоні.

Висновки до розділу 2

Конотопський район має унікальну історико-культурну спадщину, різноманіття природних ресурсів, музейні експонати різних часів, наявність великої храмової, історичних будівель, та відомих місць, а також сприятливі кліматичні умови та природньо-рекреаційні ресурси для розвитку туризму в даній місцевості.

На території Конотопської громади можна знайти пам'ятки архітектури різних часів та епох, починаючи з XI ст. й до сьогодні. В період сучасності, вчені й досі проводять дослідження північно-східного району України, та відкривають новітні факти української історії.

Територія Конотопського району має сприятливі умови для комфортного перебування туристів – наявність великої кількості кафе, ресторанів, готелів.

На основі проведеного SWOT-аналізу, було визначено, що Конотопський район має більше можливостей та перспектив розвитку, ніж загроз. Для досягнення розвитку туристичного спектру необхідно приділити більше уваги щодо розроблення маркетингової політики району, створення інвестиційної привабливості для інвесторів та залучення більшої кількості вітчизняних і закордонних туристів.

РОЗДІЛ 3

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОГО ТУРИЗМУ В КОНОТОПСЬКОМУ РАЙОНІ

3.1. Проблеми розвитку історико-культурного туризму в Конотопському районі

Сфера туристичної галузі в умовах сьогодення знаходиться в умовах стагнації, адже пандемія 2019 року в Україні та світі суттєво вплинула на розвиток та процвітання даної галузі. 2019 рік кардинально змінив сучасні тенденції розвитку туризму на світовому рівні. 2020-2021 роки характеризуються як період відновлення внутрішнього туризму в Україні. Так, у 2021 році, туристичний збір зріс на 24% в порівнянні із 2019 роком. Кількість іноземних туристів у 2021 році сягала 4,2 млн осіб, що порівняно із 2020 роком, більше на 26,3%, показник мав тенденцію до збільшення, проте необхідно відмітити, що в період до світової пандемії, Україна приймала від 12 до 14 млн туристів [22].

Вже, 2022 рік став новим випробовуванням для туристичної галузі країни. Північна частина України, Південна та Східна – зазнали повної зупинки туризму. Наразі, проводити оцінку збитків складно, адже до більшості областей, все ще неможливо доїхати, а відтак лише після проведення оцінки кількості історико-культурних пам'яток, які зазнали руйнування, їх ступеню руйнування, знищення туристичних напрямів, можна бути визначити об'єми втрат.

За даними Euromonitor International глобальний в'їзний туризм втратив 6,9млрд.дол.США у 2022 році через військово-політичну ситуацію в Україні [22].

Станом, на 2023 рік, загальними проблемами, з якими стикнувся вітчизняний туризм є: відсутність туристичного потоку в країну; відтік інвестицій з туристичної галузі України; високий ризик перебування на території України; сильні руйнування туристичної інфраструктури, історико-культурної спадщини; відсутність інформації про стан туристичних об'єктів у певних регіонах країни; обмежена туристична інформація; відсутність новітніх можливостей проведення оцінки якості наданих послуг ресторанним та готельним бізнесом; обмежений повітряний простір над Україною, тощо.

Безумовно, проблеми всеукраїнського масштабу мають прямий вплив на стан туризму відносно регіонального. Відтак, розглянемо проблеми сучасного стану туристичної сфери в Сумській області Конотопському районі.

Попри наявність високого природньо-рекреаційного потенціалу, історико-культурної спадщини, туристичний потенціал району не є конкурентоспроможним.

Однією з проблем, з якою стикається Конотопський район є відсутність інновацій в сфері туризму, а саме для відвідування використовуються застарілі туристичні маршрути. Відтак, районний туризм не розробляє новітніх продуктів, а основним видом туризму залишається виїзний туризм.

Наступною проблемою є недостатній розвиток транспортного сполучення в напрямку Конотопського району. Хоча й місто Конотоп має залізничний вузол, проте пропозиція щодо прямих сполучень міста та громад з обласними центрами є нерозвиненою (незручний час прибуття та не забезпечені умови для переміщення пасажирів з велоспорядженням).

Наступною проблемою є відсутність туристичних інформаційних знаків на туристичних шляхах. Так, наприклад на території району встановлено близько 20 вказівок, тоді як історичних пам'яток більше 3 тисяч, що складає близько 0,1% від їх загальної кількості [16].

Не забезпечений належний ремонт автошляхів, дорожньої інфраструктури (мостів, мостових переходів) у напрямках до туристичних об'єктів.

Також, нагальною проблемою сьогодення, в період становлення та розвитку нової хвилі зеленого та активного туризму, в Конотопському районі абсолютно відсутні умови для велотуризму. Відтак, не має необхідної інфраструктури для зупинки велотуристів, обслуговування транспорту, відсутність супутнього сервісу, а цей показник значно знижує привабливість території для відвідування.

Недостатній рівень розвитку туристичної інфраструктури. Кількість готельних закладів для тимчасового перебування та проживання доволі мала, а також у більшості з них відсутній додатковий сервіс (паркінг, перукарні, хімчистки). В громадах Конотопського району існує нагальна потреба у побудові хостелів, адже громади сільського значення не мають таких місць відпочинку.

Ще однією з головних проблем туризму у Конотопському районі, та й загалом в області, є відсутність реєстру туристичних об'єктів. На території району знаходиться безліч пам'яток архітектури, історії, археології, а також садово-паркові об'єкти. Відтак, єдина база створить умови для легкого пошуку необхідної інформації про туристичні ресурси, туристичні та екскурсійні маршрути, та інші супутні послуги.

Також, є проблема нерозвиненості різних видів туризму. На сьогодні найпоширеніший туризм в районі – зелений, тоді як на низькому рівні розвитку залишається діловий, активний, сільський, промисловий та подієвий туризм. До речі, сільський туризм має значні перспективи на території Конотопського району, адже місцевість має агросадиби. Розвиток сільського туризму на сьогодні є актуальним, оскільки він є вагомим чинником сталого розвитку території.

Відсутність туристичного брендування району. Для отримання якісних результатів та ефективного використання фінансових ресурсів, необхідно розробити та активно просувати туристичний бренд Конотопського району з його унікальними туристичними продуктами. Пізнаваний візуальний образ

Конотопського району, надасть споживачеві імідж якості туристичного продукту, та очікуваний рівень гостинності і комфорт, а також забезпечить ідентифікацію та зрозуміле розпізнання серед інших пропозицій, а також забезпечить чільне місце в мережі національних туристичних брендів як в Україні, так й за кордоном.

Розглянувши проблеми розвитку туризму в Конотопському районі, видно, що туристична галузь значно занедбана, проте шляхом вдосконалення та відновлення цієї галузі, є значні перспективи розвитку.

3.2 Пропозиції щодо вдосконалення розвитку туризму в регіоні

В сучасних умовах найбільш перспективними напрямками щодо відновлення туристичної галузі в Україні є: розвиток різного спрямування туристичної сфери (діловий туризм, освітній, активний, зелений та воєнний); розробка програм підтримки туризму, як на державному та національному рівнях; взаємодія світових партнерів задля підтримки туристичної діяльності; використання попиту на післявоєнний туризм; створення нових інноваційних продуктів туризму [16].

Наведені шляхи вирішення проблем туристичної галузі країни сприятимуть відновлення туризму в післявоєнний період, та подальшому його розвитку.

Конотопський район, в довоєнний період, знаходився стосовно розвитку місцевого туризму на етапі становлення, для якого характерним є низький рівень розвитку спеціалізованої інфраструктури, зниження інвестиційної привабливості, низьким рівнем транспортного сполучення, незначною кількістю туристів, і відповідно низький рівень обсягу туристичного збору [4]. Відтак, розглянемо шляхи вдосконалення розвитку туризму в Конотопському регіоні.

Дослідження в галузі туризму в Конотопському районі вказують на те, що найбільш перспективними напрямками розвитку є зелений, промисловий та історико-культурний туризм.

Також, необхідно відмітити, що з початком пандемії 2019 року, туристична галузь як України, Сумської області, так й Конотопського району зазнала

значних втрат, а відтак власних коштів в сфері туристичного бізнесу не залишилося, відповідно потрібно залучення державного фінансування та закордонних інвестицій задля здійснення розвитку та відновлення туризму на території району.

Наступним етапом відновлення туризму є реконструкція автодоріг, транспортного сполучення. Зрозуміло, що на сьогодні це завдання надскладне, адже війна триває, проте у майбутньому, необхідно буде здійснити налагодження транспортної логістики.

Також, важливо продовжувати нарощувати темпи галузевої оптимізації. Більшість у туристичній сфері вже оцінили такий підхід, а тому використання бізнес-кластерів та бази знань – сприяє розвитку туристичної галузі. За допомогою кластерів відбувається взаємозв'язок компаній на ринку, споріднених за галузевою спрямованістю, аби здійснювати розробку комплексних проектів і отримувати додаткову вигоду.

Також, зазначимо, що туристичній галузі необхідно здійснювати так звану секторальне вдосконалення туризму. У даному випадку, Конотопський район має різносторонні види туризму – історико-культурний, активний, сільський, промисловий, зелений, освітній та інші. А отже, необхідно постійно розвивати кожний з цих видів. Конотопщина маю всі можливості для розвитку ефективної туристичної компанії, однак необхідно знайти спонсора фінансування і відродити галузь.

Необхідно відмітити складову маркетингової політики як одним із шляхів покращення історико-культурного потенціалу регіону. Для відновлення та подальшого розвитку туризму необхідно розробити схему маркетингових заходів, які стимулюють продаж туристичних продуктів. Для цього необхідно створення органу контролю за маркетинговою політикою, який буде здійснювати контроль та управління в сфері так званої дестинації. До початку бойових дій на території нашої країни було розпочато процес створення Комісії з питань підготовки до створення Національної туристичної організації.

Як один з шляхів вдосконалення регіонального туризму є запровадження інноваційного виду туризму, так званого темного туризму, особливо як туризм бойових дій та некропольний туризм з метою поклоніння полеглим героям. Такий вид туризму буде актуальним у післявоєнний період, попит на який буде досягати максимального значення.

Також визначимо основні подальші можливості та шляхи розвитку історико-культурної спадщини [22]:

- формування позитивного туристичного іміджу Конотопщини;
- забезпечення комплексного розвитку мережі туристичних інформаційних центрів, з одночасним ресурсним забезпеченням;
- створення нових туристичних продуктів;
- забезпечення раціонального використання природних ресурсів, рекреаційних, історико-культурних та інших видів туристичних ресурсів;
- створення сучасних методів вдосконалення туризму ;
- проведення аналізу ринку туристичних послуг у межах громади, задля виявлення «точок зросту»;
- координація дій органів державної влади та органів місцевого самоврядування, представників туристичної сфери, інших галузей економіки та інститутів громадського суспільства для сталого розвитку галузі;
- залучення грантових коштів та міжнародної технічної допомоги;
- збільшення кількості обласних, національних, міжнародних виставок з популяризації туристичних продуктів регіону;
- створення національних реєстрів та кадастрів області.

Особливого значення в умовах сьогодення набуває створення єдиного національного реєстру, адже у післявоєнні часи, було б актуальним мати інформацію щодо об'єктів туризму, їх стану, чи процесу відновлення. Така система, могла б забезпечити вибір туристичного маршруту, певних об'єктів туристичної спадщини, що значно б полегшило здійснювати туристичні вікенди.

Загалом, для розвитку історико-культурної спадщини Конотопського району, на сьогодні, необхідно здійснювати контроль за наявними об'єктами туризму.

3.3 Аналіз туристичного потенціалу району та пропозиції щодо вдосконалення

Конотопський край має значний туристичний потенціал і розмаїття історико-культурних ресурсів. Однією з найважливіших проблем є необхідність модернізації та реставрації, зокрема, реконструкції Вежі Шухова в місті Конотоп. Ця вежа є символом міста, але, на жаль, знаходиться у запущеному стані. Необхідно провести комплексну реконструкцію споруди. Важливо зазначити успішний приклад міста Черкаси, де було здійснено вдалу реставрацію Вежі та встановлено світлодіодне підсвічування. Це дозволило б створити вражаючий образ міста та його рекламу як бренду міста. З метою забезпечення успішної реалізації такого проекту для міста Конотоп необхідно залучити фінансові ресурси та залучити активну підтримку місцевих органів влади.

В Конотопському районі також можна розглядати розвиток фестивального руху як пріоритетний напрямок для розвитку громади. Наприклад, у селі Шаповалівка Конотопського району вже щороку проводиться фестиваль «Козацький Родослав». Також в місті Конотоп планують провести фестиваль присвячений Конотопській відьмі. Було запропоновано бренд Конотопської відьми. Додаток Б.

Рис.3.1 Вежа Шухова та фестиваль «Козацький Родослав»

Також в конотопському районі пропоную затвердити такий велосипедний маршрут.

Початок маршруту - залізничний вокзал місто Конотоп - кінцева точка с. Козацьке. Додаток А.

Об'єкти показу на маршруті: Сучасний центр міста Конотоп - пам'ятник Коню - Пам'ятник Казимиру Малевичу - пам'ятник Григорію Гуляницькому - пам'ятник Тарасу Шевченку - Будинок культури Зоряний - Вежа Шухова –музей садиба-генерала Драгомирова - село Бочечки (палац княгині Львової) - село Козацьке: оленяча ферма, активний парк.

Протяжність маршруту: 28 кілометрів.

Складність: легка. покриття повністю асфальтоване.

Мета велосипедної туру: рекреаційно-оздоровча, ознайомлення зі історичними об'єктами краю, патріотична.

Комплект спорядження: мінімальний комплект аптечки. В нього входить пляшка з перекисом водороду, спирт (етилловий або ізопропіловий) і бинт. Також в наборі повинен бути ремкомплект, запасна камера, клей, латки, набір шестигранників або мультитул. Також всі велосипедисти повинні дотримуватись правил дорожнього руху.

Схема маршруту. ДОДАТОК В

Туристичні об'єкти екскурсії

Об'єкт показу	Час показу	Опис	Фото
Пам'ятник Коню	5 хв	Історія створення міста Конотоп	
Пам'ятник Казимиру Малевичу	5 хв	Значення Казимира Малевича в місті Конотоп	
Погруддя Григорію Гуляницькому	5 хв	Історія Конотопської битви	
Будинок культури Зоряний	5 хв	Будинок культури	

Пам'ятний знак Конотопській битві	5 хв	Історія Конотопської битви	
Вежа Шухова	3 хв	Історія створення Вежі	
Музей садиба - генерала Драгомирова	15 хв	Меморіальний Комплекс Генерала Драгомирова	
С. Бочечки Палац княгині Львової	15 хв	Унікальний палац в стилі класицизму	
С. Козацьке: оленяча ферма	30 хв	Фотополювання на оленів, годування тварин.	

Висновки до розділу 3

У післявоєнні часи, в Україні туризм буде одним з пріоритетних напрямів економіки, що приносить значні доходи до бюджету, адже післявоєнний туризм буде актуальним на вітчизняному ринку, так й на закордонному.

В процесі дослідження було виявлено ряд проблем, з яким стикається Конотопський район в умовах сьогодення, а саме низький рівень брендування території, відсутність належних умов велотуризму, відсутність єдиного реєстру об'єктів туризму, низький рівень розвитку різних видів туризму, відсутність туристичної інформації в громадах Конотопського району та інші.

Задля вирішення наявних проблем та вдосконалення історико-культурної спадщини Конотопського району було запропоновано ряд заходів щодо покращення туризму, такі як: впровадження інноваційного маркетингу, формування іміджу території, підвищення кваліфікації кадрового потенціалу, секторальне вдосконалення туристичної галузі, введення національного єдиного реєстру об'єктів туристичної сфери, розвиток післявоєнного туризму та некропольного туризму.

Також, задля розвитку туристичної галузі, було розроблено авторську екскурсію Конотоп Музей Петрич, як новий вид екскурсії, який в майбутньому може бути використаний туристичними компаніями.

ВИСНОВКИ

В процесі дослідження історико-культурної спадщини Конотопського району було здійснено всебічний аналіз теоретичних основ та практичних досліджень.

Було визначено, що історико-культурний туризм – різновид туризму, метою якого є відвідування місць, пов'язаних з історією та історичною спадщиною, до якої відносяться такі унікальні історичні території як стародавні міста, палацово-паркові ансамблі, комплекси культової архітектури, історичні будівлі, історико-культурні пам'ятки тощо. Також було приведено класифікацію видів туризму за різними авторами.

Також, було визначено роль краєзнавства в туризмі. Краєзнавство в туризмі відіграє важливу роль, оскільки дозволяє досліджувати та вивчати різноманітні аспекти культури та історії країни. За допомогою краєзнавства можна досліджувати не тільки видимі прояви культури, але й глибинні значення, які містяться в народних легендах, оповіданнях, піснях.

Було проведено дослідження теоретичних основ культурно-історичних ресурсів, та з'ясовано, що такі ресурси є одним з найважливіших елементів туристичної привабливості будь-якої території. Ресурси можуть бути матеріальні та нематеріальні. Матеріальні ресурси - це фізичні об'єкти культурно-історичної спадщини. Нематеріальні ресурси - це активи, які не мають фізичної форми, але мають культурну цінність. Узагальнюючи різноманітні підходи, можна виділити

кілька основних видів культурно-історичних ресурсів в Україні. Серед них переважають пам'ятки історії та архітектури, які є доказом багатої історичної спадщини країни.

Досліджено, що Конотопський район має унікальну історико-культурну спадщину, різноманіття природних ресурсів, музейні експонати різних часів, наявність великої храмової, історичних будівель, та відомих місць, а також сприятливі кліматичні умови та природньо-рекреаційні ресурси для розвитку туризму в даній місцевості.

На території Конотопської громади можна знайти пам'ятки архітектури різних часів та епох, починаючи з XI ст. й до сьогодні. В період сучасності, вчені й досі проводять дослідження північно-східного району України, та відкривають новітні факти української історії.

Територія Конотопського району має сприятливі умови для комфортного перебування туристів – наявність великої кількості кафе, ресторанів, готелів.

На основі проведеного SWOT-аналізу, було визначено, що Конотопський район має більше можливостей та перспектив розвитку, ніж загроз. Для досягнення розвитку туристичного спектру необхідно приділити більше уваги щодо розроблення маркетингової політики району, створення інвестиційної привабливості для інвесторів та залучення більшої кількості вітчизняних і закордонних туристів.

В процесі дослідження було виявлено ряд проблем, з яким стикається Конотопський район в умовах сьогодення, а саме низький рівень брендування території, відсутність належних умов велотуризму, відсутність єдиного реєстру об'єктів туризму, низький рівень розвитку різних видів туризму, відсутність туристичної інформації в громадах Конотопського району та інші.

Задля вирішення наявних проблем та вдосконалення історико-культурної спадщини Конотопського району було запропоновано ряд заходів щодо покращення туризму, такі як: впровадження інноваційного маркетингу, формування іміджу території, підвищення кваліфікації кадрового потенціалу, секторальне вдосконалення туристичної галузі, введення національного єдиного

реєстру об'єктів туристичної сфери, розвиток післявоєнного туризму та некропольного туризму.

Також, задля розвитку туристичної галузі, було розроблено тур «Дорогами минулого», як новий вид туру, який в майбутньому може бути використаний туристичними компаніями.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бабенко Л., Бабенко О., Баженов Л. та ін. Літопис Національної спілки краєзнавців України: 2008-2018 рр. До 10-річчя надання Спілці краєзнавців статусу національної. Київ : Національна спілка краєзнавців України, 2018. 500 с.
2. Барвінок Н.В. Перспективи розвитку воєнного туризму на території України після закінчення російсько-української війни. Актуальні проблеми розвитку економіки регіону. – 2022. – Вип. 18(22). – С.206-217.
3. Бойко В.О. і Далевська Н.М. Розвиток туризму після збройних конфліктів у різних країнах світу. Управління змінами та інновації. 2022 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://cmi.politehnica.zp.ua/index.php/journal/article/view/38>
4. Втрати та напрями порятунку туристичного бізнесу в Україні в умовах війни. – 2022. – Вип.62. – С.178-196.
5. Закон «Про Правила дорожнього руху»// Документ 1306-2001-п, чинний, поточна редакція — Редакція від 14.12.2022
6. Історико-культурний туризм/Колотуха О.В.//Спортивний туризм та активна рекреація: географія, систематизація, практика (словник-довідник). [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://geohub.org.ua/node/1340>.
7. Конотопський район — Візіком_карти (visicom.ua) [Електронний ресурс].

8. Машталір В. В. Від колекцій до експозицій. Як формувалося українське військове музейництво. Ніжин : Лисенко М. М. – 2018. – 353 с.
9. Муравська С. В. Музейні заклади у системі вищої освіти Західної України на тлі світових тенденцій. Львів : Центр пам'яткознавства НАН України ; УТОПК. – 2018. – 243 с.
10. Офіційний сайт Бочечківської сільської об'єднаної територіальної громади [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://bochekivska-gromada.gov.ua/>
11. Офіційний сайт Буринської об'єднаної територіальної громади [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://decentralization.gov.ua/gromada/84/contacts>
12. Офіційний сайт Дубов'язківської об'єднаної територіальної громади [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://dbv-gromada.gov.ua/>
13. Офіційний сайт Конотопської міської об'єднаної територіальної громади [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://knt.sm.gov.ua/index.php/en/information/2-uncategorised/16747-konotopska-miska-ob-ednana-teritorialna-gromada>
14. Офіційний сайт Кролевецької міської об'єднаної територіальної громади [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://krolevecka-gromada.gov.ua/>
15. Офіційний сайт Новослобідської об'єднаної територіальної громади [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://novoslobidska-gromada.gov.ua/>
16. Офіційний сайт Попівської об'єднаної територіальної громади [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://decentralization.gov.ua/>
17. Офіційний сайт Путивльської об'єднаної територіальної громади [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://putivlska-gromada.gov.ua/>
18. Офіційний сайт: Сумський національний аграрний університет [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://snau.edu.ua/>
19. Офіційний сайт Сумська обласна державна адміністрація [Електронний ресурс]. – Режим доступу: sm.gov.ua

20. Стратегія розвитку Конотопської міської громади Сумської області до 2030 року. – 2021. – 49с.
21. Україна. 30 років незалежності. Стислий довідник / За ред. д. і. н., проф. Киридон А. М. Київ : Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво», 2021. – С. 409-412.
22. Хоменко С. «Скіфське золото» за крок від повернення. Питання тільки — куди // ВВС Україна. 2021. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-56858534>
23. Чурилов В.В. «Історико-архітектурний опорний план м. Конотоп Сумської області з визначенням меж і режимів використання історичних ареалів та зон охорони пам'яток культурної спадщини», 2021. – Т.1. – 254с.
24. Шикіна О. В., Нечева Н. В. Аналіз сучасного стану музейної справи України // Інфраструктура ринку. – 2019. – Вип. 38. – С. 116-125.
25. Astrov V., Ghodsi M., Grieveson R. and other. Russia's Invasion of Ukraine: Assessment of the Humanitarian, Economic and Financial Impact in the Short and Medium Term. 2022 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://wiiw.ac.at/russia-s-invasion-of-ukraine-assessment-of-the-humanitarian-economic-and-financial-impact-in-the-short-and-medium-term-dlp-6132.pdf>
26. Fastovets O. Post-war tourism: experience for Ukraine. Economy and society, 2022 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1481>.
27. Kulik A. Assessment of damage to real estate caused by the war. 2022. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://msu.edu.ua/educationandscience/uk/2022/06/05/%d0%b2%d0%b8%d0%bf%d1%83%d1%81%d0%ba-132>

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

Рис. Бренд відьми джерело розроблено автором

ДОДАТОК Б

Рис. Схема маршруту

<https://www.google.com/maps/d/edit?mid=1Y1woogtZ7ZE9F48PTh88NaH7g9h8GTc&usp=sharing>

